

Pr. prof. univ. dr. Ion VICOVAN
Pr. lect. univ. dr. Cristian-Alexandru BARNEA
Dr. Eduard RUSU
(editori)

DIMITRIE CANTEMIR – 300

**Lucrările Simpozionului
International „Dimitrie Cantemir”,
9-11 noiembrie 2023, Iași**

DOXOLOGIA
Iași, 2025

CUPRINS

Cuvânt înainte

Pr. prof. univ. dr. Ion Vicovan 7

„Dimitrie Cantemir încă rămâne mare”

Înaltpreasfințitul Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei 11

„Cantemir este uriaș”

Pr. prof. univ. dr. Ion Vicovan 15

Dimitrie Cantemir – Inorogul alb al gândirii românești

Mihai Chirica 19

„Cantemir este un simbol”

Prof. univ. dr. Tudorel Toader 21

Testamentul lui Dimitrie Cantemir

Dr. Ștefan Lemny 23

Sfântul Dimitrie de Tesalonic în opera și activitatea ctitoricească a lui Dimitrie Cantemir

Acad. Andrei Eșanu, Dr. Valentina Eșanu 39

Biserica și școala în vremea cantemireștilor. Idei și fapte

Prof. univ. dr. Petronel Zahariuc 63

„Per Crucem, Tuam conserva politicam”. Dimitrie Cantemir, Biserica Ortodoxă și monarhia creștină: Câteva considerații (I)

Conf. univ. dr. Ioan-Augustin Guriță 99

Învățătura creștină ortodoxă – constantă a educației, vieții și operei lui Dimitrie Cantemir

Pr. prof. univ. dr. Ion Vicovan 141

La place de Dimitrie Cantemir dans l’histoire de la musique ottomane

Fikret Karakaya 171

The master musicians of the music science: on the music notation of a Mevlevi Sheikh, Nâyî Osman Dede, and a prince, Dimitrie Cantemir <i>Prof. dr. Nilgün Doğrusöz</i>	187
Importanța lui Dimitrie Cantemir pentru muzica românească laică și religioasă <i>Dr. Constantin Răileanu</i>	215
Muzica clasică orientală în Țările Române, în timpul lui Dimitrie Cantemir. Kemân-ul în spațiul românesc <i>Dr. Eduard Rusu</i>	227
Cantemir, făuritorul de cuvinte. Despre lexicul neologic din operele în limba română ale voievodului-cărturar <i>Prof. univ. dr. Eugen Munteanu</i>	271
<i>Filii Aesculapii et Medicamina</i> în opere cantemiriene de limbă latină <i>Conf. univ. dr. Claudia Tărnauceanu</i>	319
Dimitrie Cantemir – Omagiu expozițional 2023 <i>Virginia Popa</i>	331

CUVÂNT ÎNAINTE

Biserica cultivă prin excelență memoria înaintașilor. Ea îi cinstește pe sfinți, „eroii credinței”, îi pomenește pe eroii neamului și pe ctitorii bisericilor, dar îi comemorează și pe bărbații de seamă ai Patriei. Între aceștia din urmă, un loc aparte îl ocupă marele cărturar și domn moldovean – Dimitrie Cantemir (1674-1723), „prima mare personalitate intelectuală a românilor care și-a croit drum în cultura europeană”.

Întrucât în anul mântuirii 2023 s-au împlinit 300 de ani (1723) de la mutarea la Domnul a marelui cărturar român de talie europeană, în memoria sa au fost organizate ample și diverse manifestări culturale și religioase, la nivel regional și național.

Menționez că manifestările culturale dedicate marelui român nu sunt o premieră, Biserica l-a comemorat în mod special și cu alte prilejuri. De pildă, în anul 1935, când osemintele sale au fost aduse din Rusia în România și înhumate în biserica Mănăstirii „Sfinții Trei Ierarhi”, Mitropolia Moldovei (Mitropolitul Nicodim Munteanu și Episcopul-vicar Grigorie Leu „Botoșăneanul”) a organizat numeroase momente de rugăciune și omagiere reflectate mai cu seamă în ziarele timpului.

Mai târziu, în 1973, când se împlineau 250 de ani de la trecerea sa la cele veșnice, având în vedere anvergura-i uriașă, excepționala sa lucrare recunoscută de către prestigioasa Academie de la Berlin, cunoscător și apărător al Ortodoxiei, Biserica Ortodoxă Română îi dedica numeroase, felurite și valoroase studii publicate în reviste sale bisericești de prestigiu (*Biserica Ortodoxă Română, Glasul Bisericii, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Mitropolia Ardealului, Mitropolia Olteniei*).

Revenind la evenimentele dedicate lui Cantemir la împlinirea a 300 de ani de la plecarea sa în veșnicie, un loc aparte îl ocupă *Simpozionul Internațional Cantemir 300*, organizat de Arhiepiscopia Iașilor, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, și Facultatea de Teologie „Dumitru Stăniloae” din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, manifestare academică de anvergură, desfășurată la Mănăstirea „Sfinții Trei Ierarhi” din Iași, locul de odihnă al domnitorului Dimitrie Cantemir (din 1935) și la Muzeul Mitropolitan din ansamblul Centrului eparhial Iași.

Evenimentul a fost prefațat de organizarea Festivalului de muzică orientală, în perioada 26-28 mai 2024, de către Arhiepiscopia Iașilor (coordonator manager cultural dr. Eduard Rusu), festival la care au participat coruri, respectiv grupuri corale renumite din străinătate și nu numai (Bezmârâ-Istanbul-Turcia, Ansamblul Neo-classical-Teheran-Iran și Ansamblul cameral de muzică veche „Anton Pann” - București).

Manifestările au debutat, în data de 9 noiembrie, cu Sfânta și Dumnezeiasca Liturghie urmată de slujba de pomenire al marelui savant, oficiate de Înaltpreasfințitul Părinte Teofan, Arhiepiscopul Iașilor și Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, înconjurat de un ales sobor de preoți și diaconi. Au continuat apoi în Sala Gotică, unde a avut loc deschiderea oficială a lucrărilor Simpozionului.

La ceremonia de deschidere oficială a Simpozionului, moderată de subsemnatul, au participat Arhipăstorul Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Înaltpreasfințitul Părinte Mitropolit Teofan, Rectorul primei Universități moderne a României, profesorul universitar dr. Tudorel Toader, Primarul Municipiului Iași, Mihai Chirica, academicieni, profesori universitari, clerici, oameni de cultură.

După alocuțiuni, participanții au audiat câteva piese muzicale interpretate de membrii corului „Sfântul Iosif cel Milostiv” al Facultății de Teologie, fondat și condus de PC Pr. lect. univ. dr. Gabriel Ionuț Nastasă, apoi au vernisat o interesantă și valoroasă expoziție organizată de ostenitoarele Bibliotecii „Dumitru Stăniloae” a Centrului eparhial Iași, coordonate de Doamna Director Virginia Popa, dedicată marelui domn cărturar, constând din cărți

ale autorului comemorat sau diverse ediții ale acestora (au fost expuse „*Descriptio Moldaviae*”, ediția princeps la „Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman” și „*Locuri obscure în catehism*” și altele).

Conferința inaugurală a fost susținută de renumitul profesor Ștefan Lemny (doctor în istorie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, stabilit la Paris din 1990, ostenitor al Bibliotecii Naționale a Franței, specialist recunoscut pe această temă, autor al mai multor lucrări dedicate lui Cantemir („*Cantemireștii – aventura europeană ai unei familii din secolul al XVIII-lea*”, „*Dimitrie Cantemir-un principe român în zorile Luminilor europene*”, „*Dimitrie Cantemir-un destin românesc în luminile europene*” etc.) în aceeași veche, primitoare și plină de istorie Sală Gotică a mănăstirii.

După prelegerea inaugurală, lucrările au continuat în aceeași zi, ca și în zilele următoare, 10 și 11 noiembrie, în Sala Sinaxar din cadrul Muzeului Mitropolitan a Centrului eparhial Iași cu susținerea referatelor de către distinși invitați: Academician Andrei și cercetător științific Valentina Eșanu (Republica Moldova), prof. univ. dr. Petronel Zahariuc (Facultatea de Istorie, Iași), Pr. prof. univ. dr. Ion Vicovan (Facultatea de Teologie „Dumitru Stăniloae”, Iași), conf. univ. dr. Ioan-Augustin Guriță (Facultatea de Istorie, Iași), Pr. prof. univ. dr. Daniel Benga (Universitatea „Ludwig Maximilian”-München-Germania), Pr. conf. univ. dr. Octavian Moșin (Universitatea de Stat din Chișinău, Republica Moldova), Pr. conf. univ. dr. Daniel-Niță Danieleescu (Facultatea de Teologie „Dumitru Stăniloae”, Iași), Fikret Karakaya (Ansamblul de muzică Bezmară-Turcia), prof. dr. Nilgün Dogrusoz (Conservatorul de Stat de Muzică Turcească, Istanbul-Turcia), dr. Constantin Răileanu (Președintele Asociației pentru Cultură și Tradiție „Anton Pann”- București), dr. Eduard Rusu (Iași), prof. univ. dr. Bogdan Crețu (Facultatea de Litere, Iași), prof. univ. dr. Eugen Munteanu (Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română, Iași), conf. univ. dr. Claudia Tărnauceanu (Facultatea de Litere, Iași), lect. univ. dr. Ioana Rapciuc (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Iași).

La finalul celor trei zile bogate în referate, dezbateri și discuții a avut loc o sesiune de concluzii. Deschisă, prezentată și moderată de către subsemnatul, în sesiunea de final au luat cuvântul mai mulți dintre distinșii participanți, evidențiind importanța manifestării de comemorare a personalității marelui cărturar și domn român, care, asemenea poporului din care a odrăslit, are vocație spre universal, valoarea operei sale, care nu a fost scrisă doar pentru contemporani, ea fiind receptată într-un mod propriu de fiecare generație, moștenirea sa esențială pentru numeroase domenii (istorie, muzică, filosofie, filologie, etnografie ș.a.), având o anumită relevanță chiar și pentru teologie etc.

Această importantă manifestare academică, iată se finalizează acum, scoaterea la lumină a volumului ce conține referatele participanților invitați. Din acest punct de vedere, această apariție editorială, pe lângă bucuria unei lucrări duse la bun sfârșit, ne oferă plăcutul prilej de a exprima aleasă gratitudine celor care, în diferite moduri, au contribuit la organizarea și desfășurarea simpozionului, precum și la publicarea volumului de față.

Astfel, mulțumim, cu aleasă recunoștință, mai întâi, Înaltpreasfințitului Părinte Teofan, Arhiepiscopul Iașilor și Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, pentru sprijinul acordat organizării și desfășurării simpozionului, pentru cuvântul rostit în deschiderea lucrărilor lui, precum și pentru binecuvântarea publicării acestui volum. Respectuoase mulțumiri aducem sectorului Învățământ al Arhiepiscopiei Iașilor (PC Părinte Consilier Cristian A. Barnea și dr. Eduard Rusu, secretar științific), ostenitorilor postului de Radio și Televiziunii Trinitas, ostenitorilor Doxologia Media și editurii „Doxologia” a Centrului eparhial Iași pentru publicarea lucrărilor simpozionului.

Mulțumind tuturor susținătorilor, participanților și ostenitorilor, sperăm ca volumul de față să constituie un impuls spre mai buna cunoaștere a Istoriei Bisericii și a Neamului întru valorificarea moștenirii marilor și vrednicilor înaintași.

Pr. prof. univ. dr. Ion Vicovan,
Decanul Facultății de Teologie „Dumitru Stăniloae” din Iași

SFÂNTUL DIMITRIE DE TESALONIC ÎN OPERA ȘI ACTIVITATEA CTITORICEASCĂ A LUI DIMITRIE CANTEMIR

Acad. Andrei Eșanu

Dr. Valentina Eșanu

Institutul de Istorie, USM Republica Moldova

Abstract: *The study “Saint Demetrius of Thessaloniki in the Work and Founding Activity of Dimitrie Cantemir” shows that one of the saints most venerated by the erudite prince of Moldova was the Great Martyr Demetrius, a fact reflected in some of his writings, including a recently discovered Panegyric in Greek. This was read by Antioh Cantemir, his son, on the occasion of the saint’s celebration, but perhaps also on the occasion of the 45th anniversary of Dimitrie Cantemir’s birth, on October 26, 1719, at the Theological Academy in Moscow. The work includes a description of Saint Demetrius’ sufferings and martyrdom for the Christian faith, which served as a model of self-sacrifice for the author’s homeland. Throughout his life, Dimitrie Cantemir founded several churches, some of which were dedicated to Saint Demetrius.*

Keywords: saint’s life, martyrdom, unknown work, panegyric speech, founder, church, hermitage.

Marele Mucenic Dimitrie, Izvorătorul de Mir, numit și de Salonic (Tesalonic), a fost și rămâne până astăzi la români unul dintre cei mai venerați sfinți ortodocși. Încă din Evul Mediu multe mănăstiri, schituri și biserici îi purtau hramul¹, fiind împodobite cu icoane, înfățișându-l pe Marele Mucenic Dimitrie. Aceluiași Sfânt îi erau dedicate hagiografii și panegirice care circulau în Moldova

¹ Emil DRAGNEV, „Sfântul Mare Mucenic Dimitrie și actul ctitoririi în Moldova medievală”, în *Acta Pangratia. Istorie și patrimoniu ecleziastic*, I, Iași, 2023, 11-26.

la început în slavonește, apoi și în traduceri românești. Poate una dintre cele mai timpurii tălmăciri a *Vieții Sfântului Marelui Mucenic Dimitrie* este cea inclusă în *Cartea românească de învățătură...* a Mitropolitului Varlaam, Iași, 1643².

Sf. Dimitrie de Solun, mozaic, Kiev,
cca 1113

Sf. Dimitrie de Tesalonic,
icoană rusească, cca 1275-1300,
Galeriile Tretiakov, Moscova

Se afirmă că Ștefan cel Mare ar fi înălțat o biserică de lemn cu hramul Sfântului Dimitrie la mănăstirea Pângărați, dar care ar fi ars în timpul invaziei otomane, culminate cu bătălia de la Valea Albă³.

² *Cartea românească de învățătură... de Varlaam Mitropolitul de Țara Moldovei*, volumul II, text și ediție îngrijită de Stela TOMA. Prefață și studiu de Dan ZAMFIRESCU, Editura Roza Vânturilor, București, 2011, pp. 312-317.

³ Emil DRAGNEV, *Sfântul Mare Mucenic Dimitrie...*, p. 12.

THE MASTER MUSICIANS OF THE MUSIC SCIENCE: ON THE MUSIC NOTATION OF A MEVLEVI SHEIKH, NÂÏÏ OSMAN DEDE, AND A PRINCE, DIMITRIE CANTEMIR

Prof. Dr. Nilgün Doğrusöz

Turkish Music State Conservatory,
Music Theory Department

Abstract: *Nâyî Osman Dede (1652-1729) and Dimitrie Cantemir (1673-1723) occupy a privileged place in the history of Ottoman music. After all, while oral transmission retains its deep-rooted legitimacy, especially among the actors of practice such as performers, the decision to write music by a prince who lived in the late 17th and early 18th centuries, one acculturated with Mevlevî and the other with European music, is highly significant. Both of them used alphabetical music notation, and the system of notation shows some similarities. Chronologically, the question arises as to which of these two musicians wrote their works first, whether they were influenced by each other, and whether they were in the same circle of musicians. This paper aims to provide a comparative evaluation of the notations of Nâyî Osman Dede and of Dimitrie Cantemir, together with source criticism.*

Keywords: Musical notation, Nâyî Osman Dede, Dimitrie Cantemir, Nota-yı Türkî, Kitabu 'İlmi'l-Musîkî alâ vechil Hurûfât.

Introduction: Musical Notation

Anne-Marie Green points out that music is a sound world of significations that actors apprehend in their specific social

context¹. Although most actual musical practices are expressed in written forms, this is not a compulsory characteristic of transmitting significations through sounds. Nevertheless, writing seems to be a rising need as a culture gets progressively integrated into modern relations. Although most critics of modernization pretend that modernity is a European or Western project, similar sociological developments have been observed in the Ottoman Empire, even if local historical dynamics were quite different².

Makam music was considered a genuinely oral culture that could not be fixed. In this context, *memory* was conceived as the very basis and founding quality that makes music valuable. This sublimation of the memory as a musician's best quality was not only a matter of tradition, nor a pragmatic technical preference, but part of a culture surrounding the imagination, creation, education, performance and sharing of music from a master to a disciple as rings of a chain, as well as a way of life that generates a series of rules and manners³.

From what we know so far, no kind of musical notation system existed during the 15th and 16th centuries. Some Anatolian theoreticians such as Şirvanî and Ladikî of the 15th and 16th century showed tablature notes and definitions of makam⁴. Other Anatolian theoreticians

¹ Ali ERGUR, Nilgün Doğrusöz, "Resistance and Adoption towards Written Music at the Crossroads of Modernity: Gradual Passage to Notation in Turkish Makam Music", in *IRASM*, v. 46, 2015, p. 145.

² Ali ERGUR, Nilgün Doğrusöz, "Resistance and Adoption...", p. 146.

³ Ali ERGUR, Nilgün Doğrusöz, "Resistance and Adoption...", p. 158

⁴ Theorists who explain octaves and intervals by dividing them into segments also use alphabetic notation, called *ebced* in theoretical explanations, for example Lâdikî Mehmet: *Zeyn'ül Elhan* (1494), Hacı Abdülaziz: *Nekavetü'l Edvâr* (15th century), Ahmedoğlu Şükrüllâh: *Tercüme-i Kitab-ı Edvâr* (15th century), Fethullah Şirvanî: *Mecelletün fi'l-Musika* (1453), and Seydî: *el-Matlâ fi Beyânî el-Edvâr ve'l Makamât* (1504). Nilgün Doğrusöz, "From Anatolian Edvâr (Musical Theory Book) Writers to Abdülbâkî Nâsır Dede: An Evaluation of the History of Ottoman/Turkish Music Theory", in *Writing the History of "Ottoman Music"*, ed. Martin GREVE, Ergon-Verlag, Würzburg, 2015, p. 79.

such as Kırşehirî, Hızır or Tirevî were not interested in any notation in their works. On the other hand, in the 17th century, European travelers wrote down some samples of Ottoman music by using Western notation. Also, Ali Ufkî, who was originally European, used Western notation in his collection titled *Mecmua-i Saz ü Söz* (*Collection of Music and Lyrics*) to record Ottoman music. Ufkî made a reverse turn in the notation system and wrote it from right to left, parallel to the lyrics which were written in the Ottoman Turkish language, with Arabic letters (see Fig. 1).

Nâyî Osman Dede (d. 1730), who was sheikh of Galata Mevlevi Lodge⁵, used a kind of alphabetical notation system in his book. Dimitrie Cantemir, Prince of Moldavia, wrote his theory book called *Kitabu İlmi'l Musiki 'ala vechi'l-Hurufat*, and he used an alphabetical system as well. The alphabetical notation system is different from the *ebced* system. The pitches are shown by the letters that remind one of the names of the pitch. For example, in Cantemir's system, the letters *ça* are used for the *çargâh* pitch, and the letter *y* – for *yegâh* pitch, etc. In the 18th century, the most prominent names in terms of musical notation were Neyzen Mustafa Kevserî (d. 1770) and Abdülbaki Nasır Dede (1765-1821). Kevserî used a notation system by combining Osman Dede's and Cantemir's systems. By the order of Sultan Selim III, Nâyî Osman Dede's grandchild, Abdülbaki Nasır Dede, created a system based on the “*ebced*” notation and wrote his book titled *Tahririye*⁶ (see Fig. 2).

In the 19th century, there were two main notation systems used in Turkish music. These were Hampartzum and the Western staff notation. The Hampartzum system was named after its developer,

⁵ The first known Mevlevi Lodge of Istanbul is Galata Mevlevi Lodge, also known as Kulekapısı Mevlevi Lodge or Galib Dede Dergâhı. See M. Baha TANMAN, “Galata Mevlevihanesi, Dünden Bugüne”, in *Istanbul Ansiklopedisi*, v. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, Istanbul, 1994, p. 364.

⁶ See Recep USLU, Nilgün DOĞRUSÖZ Dişiaçık, *Abdülbâki Nâsır Dede'nin Müzik Yazısı “Tahririye”*, Istanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü, İstanbul, 2009.

Hampartzum Limoncuyan (1768-1839). After Hampartzum developed his system, around 1820s, the Greek Hrisantos of Madytos (1770-1846) reformed the Byzantine ecclesiastical notation and simplified the Medieval neumatic system.

Osman Dede and Cantemir use alphabetical music notation and display some similarities. Chronologically, the question arises as to which of these two musicians wrote their works earlier, whether they were influenced by each other, and whether they were in the same circle of musicians. In current literature, there are some assumptions about the dates when both musicians wrote their works. This paper aims to provide a comparative evaluation of the notations of Nâyî Osman Dede and Dimitrie Cantemir, together with source criticism.

The master of the Music Science: Osman Dede

Who is Nâyî Osman Dede, the first among the master musicians of the science of music? As the title of this paper indicates, he was a Mevlevi sheikh. Although the definite date of his birth is unknown, the generally accepted date in the literature is 1652. Poet tezkire-s give us information about his biography. The prerequisite for being included among these tezkire-s is to write lyrics and to have a divan in which these lyrics are collected. The statements of three tezkire authors (Safayi (1724), Salim (1722) and Sâkib Dede) about Nâyî Osman Dede's biography are also noteworthy⁷. Sâkib Dede, a contemporary of his, and Osman Dede were taking lessons from Gavsî Ahmed Dede, the sheikh of the Galata Mevlevihane, in 1681. In addition, Osman Dede, together with Nefeszade İsmail Efendi, learned talik writing, Persian and literature from Gavsî Dede. First, Osman Dede becomes the neyzenbaşı of the tekke. Meanwhile, he married Gavsî Dede's daughter.

⁷ Recep USLU, "Nâyî Osman Dede, Tahrîr-i Musîkî veya Nota-yı Türkî'yi Ne Zaman Yazdı?", in *Erdem*, Aralık, 2021, v. 81, p. 126.